

УДК 373.3.015.31:316.647.5 [373.3091.321:028]
DOI 10.31494/2412-9208-2021-1-2-89-96

EDUCATIONAL POTENTIAL OF READING LESSONS FOR FORMATION OF TOLERANCE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УРОКІВ ЧИТАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Olgа POPOVA,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor

poi2009bam@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4338-592X>

Angelika LESYK,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor

as_lesyk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1886-4088>

Ольга ПОПОВА,

кандидат педагогічних наук,
доцент

Анжеліка ЛЕСИК,

кандидат педагогічних наук,
доцент

*Berdiansk state pedagogical
university*

✉ 4, Schmidta st., Berdiansk,
Zaporizhzhia region, 71100

*Бердянський державний
педагогічний університет*

✉ вул. Шмідта, 4. м. Бердянськ,
Запорізька обл.

Original manuscript received: June 18, 2021

Revised manuscript accepted: September 15, 2021

ABSTRACT

The article emphasizes that the world around us sets its own requirements for the ability of a junior student to adapt to it, to his tolerant willingness to build constructive relationships with others. In reading lessons, which aim, among other things, to form the values of primary school students, they learn to choose an individual way of self-presentation, behavior and communication. The task of the teacher is to teach to observe life, to notice human kindness, sacrifice, courage, as well as heartlessness, cruelty, indifference. Hence the signs of a tolerant personality, such as patience, indulgence, tolerance for differences, kindness, the ability to listen to others, not to judge others, to take their position, the ability to empathize, humanism.

The updated content of literary material, which comprehensively covers the sphere of interests of junior schoolchildren, its emotionality, novelty, decoration, interesting forms and methods of working with texts of works and children's books with preference to problematic, creative tasks should convince students that fiction is a special kind of art, and reading – a special, unique means of satisfying cognitive interests, knowledge of the world and self-knowledge, which can not be replaced by any other means of mass culture.

In the process of experimental learning, we tried to design and implement such types of educational activities of students, which contributed to the formation of tolerance in them as the most important value of the individual.

After analyzing some aspects of updating the content and methodology of reading lessons in primary school in the context of implementing the ideas of tolerant

education, we note that the new textbooks and manuals for extracurricular reading contain many texts with the potential for educating this quality of personality. actions of characters; to feel the state of another person, to make a moral choice.

Key words: *formation of tolerance in junior schoolchildren, reading lessons, educational potential of reading lessons, formation of personality of junior schoolchildren.*

Вступ. У вітчизняному освітньому просторі на початку XXI століття з'явилися праці стратегічного плану щодо розвитку толерантності: «Біла книга української освіти» (2010), «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2011), закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (2015), Концепція Нової української школи (2016), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018) тощо. Згідно з ними документами відбувається оновлення змісту і методики шкільної освіти, яке розпочалося із впровадження Державного стандарту початкової освіти (2018), нових навчальних програм і підручників на ціннісних засадах з урахуванням необхідності впровадження компетентнісного підходу. Безперечно, на кожному уроці в початковій школі є можливості утверджувати морально-етичні цінності: працелюбність, турботу, гідність, рівність, милосердя, справедливість, чесність, довіру, терпимість до іншого, доброзичливість, готовність допомогти, добросовісність, ввічливість, делікатність, тактовність, толерантність, що сприятиме гармонійному розвитку особистості. Однак навколишній світ ставить свої вимоги щодо здатності молодшого школяра адаптуватися в ньому, до його толерантної готовності будувати конструктивні взаємини з оточенням. На уроках читання, метою яких є з-поміж іншого і формування ціннісного ставлення здобувачів початкової освіти, вони вчать вибирати індивідуальний спосіб самопрезентації, поведінки й спілкування.

Мета статті – проаналізувати оновлений зміст матеріалу для уроків читання, що стане підґрунтям для формування толерантності молодших школярів.

Методики та методи дослідження: аналіз нормативних документів, підручників з читання для початкової школи, навчально-методичних праць; спостереження, бесіди з педагогами початкової школи; порівняння та узагальнення – для систематизації результатів дослідження, формулювання висновків і визначення напрямів подальших наукових розвідок.

Результати дискусії. Учені Є. Барбіна, І. Бех, Н. Бібік, Р. Валітова, І. Зязюн, М. Касьяненко, О. Кіліченко, М. Перепелицина, Б. Ріардон, О. Сухомлинська та інші, досліджуючи толерантність (філософський, соціокультурний, психологічний, педагогічний аспекти) відводять цьому поняттю роль базисного, оскільки воно породжує довіру, готовність до компромісу і співробітництва, радість, товариськість, дружелюбність. Загальні питання педагогіки

толерантності розкриваються в працях М. Андреева, О. Безкоровайної, О. Гриви, Г. Коберник, Л. Москальової, Л. Чередник та ін. Засадничими щодо виховання її в молодших школярів стали дослідження О. Савченко, В. Сухомлинського.

Методологічною основою толерантності, як відомо, є усвідомлення особою необхідності доброзичливого або стриманого ставлення до відмінностей між людьми у широкому смислі, уникнення нетерпимості, поцінування різноманітності у природі, культурі, релігії, у людських стосунках.

Завдання педагога – вчити спостерігати життя, помічати людську доброту, жертвність, мужність, а також безсердечність, жорстокість, байдужість. Звідси й ознаки толерантної особистості, такі, як терпіння, поблажливість, терпимість до відмінностей, доброзичливість, уміння вислухати інших, не засуджувати інших, стати на їхню позицію, здатність до співпереживання, гуманізм.

Учитель у вихованні толерантності має дотримуватися «власних заповідей»:

- стримувати свої емоції;
- вміти вислухати дитину;
- вірити у своїх учнів;
- тактовно підтримувати бесіду;
- стимулювати власну думку.

О. Савченко переконувала, що закласти основи толерантності молодших школярів можна не лише на казкових сюжетах, але й літературних, адже книги є найважливішим засобом засвоєння загальнолюдських цінностей, джерелом формування толерантних якостей особистості, яка розвиває їхні естетичні почуття, природні здібності, нахили до творчого мислення.

Оновлений зміст літературного матеріалу, який різнобічно охоплює сферу інтересів молодших школярів, його емоційність, новизна, художнє оформлення, цікаві форми і методи роботи з текстами творів і дитячими книжками з наданням переваги проблемним, творчим завданням мають переконати учнів у тому, що художня література – це особливий вид мистецтва, а читання – особливий, унікальний засіб задоволення пізнавальних інтересів, пізнання світу і самопізнання, який не можуть замінити ніякі інші засоби масової культури. Як зазначає О. Савченко, «у процесі взаємодії з книжкою читач вступає у складний процес соціальної адаптації, прилучаючись не лише до національних цінностей, але і до всіх аспектів міжкультурної комунікації» (Савченко, 2012: 127).

Виховний потенціал уроків читання реалізується в доборі літературного матеріалу, системі завдань, в організації змістовного спілкування здобувачів початкової освіти. Під час навчання вони ознайомлюються з доступними їхньому віку високохудожніми творами, духовно-моральний та естетичний зміст яких сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери, вихованню ціннісного ставлення до прекрасного,

формуванню особистісних якостей. Традиції українського народу, його звичаї, культуру учні усвідомлюють під час освоєння змісту фольклорних творів. Орієнтування учнів на високодуховні, моральні цінності розвиває у них уміння співвідносити свої вчинки з етичними принципами поведінки людини, формує навички спілкування в колективі, стимулює діалогізм, толерантність.

Одним із найважливіших завдань уроків читання – створити умови для розвитку в молодших школярів здатності емоційно реагувати на зміст прочитаного (прослуханого) твору, виявляти й усвідомлювати свої почуття, формування вмінь висловлювати власні оцінні судження, використовуючи адекватні мовленнєві засоби.

Ми погоджуємося із О. Вашуленко, що «досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу набувається молодшими школярами під час сприймання художнього твору і створення власного висловлювання. Цінності не вивчаються як знання, а переживаються і проживаються у власному життєвому досвіді особистості, що формується» (Формування, 2014: 38)

Цілком закономірно, що уроки читання, зокрема й позакласного, дозволяють педагогові повною мірою реалізувати моральне становлення особистості молодших школярів. Тому ми намагалися впроваджувати блокове навчання, куди включили твори «Гидке каченя», «Карлик Ніс», «Лускунчик», персонажі яких були не схожі зовні на інших, а тому викликали почуття відрази. На прикладі героїв цих казок молодші школярі вчилися поважати і цінувати людей не за їхньою зовнішністю, а за душевним якостям.

Не секрет, що серед учнів людина з фізичними вадами часто викликає презирство й огиду. Тому в процесі читання уривків «Сліпого музиканта» здобувачам початкової освіти запропонували закрити очі, послухати музику і пояснити, що відбувалося в цей момент у них у душі, голові; висловити загалом свої відчуття. Молодші школярі відзначали, що відчували деяку незручність: хотілося відкрити очі, не вистачало зорового сприйняття. Частина учнів сказала, що всередині відчувала музику, хвилювання. Саме так ми намагалися пояснити, як це бути незрячим, співчувати й завжди допомагати всім, хто має різні вади (зору, слуху, руху тощо).

Робота з текстом дозволяла використовувати дуже затребувану сьогодні в школі технологію співпраці, в основі якої лежать принципи толерантності. На практиці її часто асоціюють з різними формами групової роботи, за допомогою якої створюється атмосфера взаємодопомоги, взаємонавчання, співпраці, тобто толерантне освітнє середовище. Під таким будемо розуміти, перш за все, гуманні та демократичні стосунки між молодшими школярами, які базуються на взаємоповазі, взаєморозумінні, готовності до сприйняття людей інших поглядів, звичаїв, традицій; це співробітництво у атмосфері поваги, теплоти, людяності, комфортності; це сформоване вміння сприймати кожного члена колективу як особистість. Створення такого середовища

здійснюється в процесі спільної предметно-практичної діяльності та пов'язано з нею спілкування дітей і дорослих.

Саме тому ключовим завданням уроків читання було повсякчасне і різнобічне піклування про виховання толерантності особистості, кінцевою метою якої було розуміння молодшими школярами того, що:

1. Всі люди різні – не кращі й не гірші, а просто різні.
2. Потрібно сприймати людей такими, якими вони є, не намагаючись змінити в них те, що нам не подобається.
3. Важливо цінувати кожну людину як особистість, поважати її думки, почуття, ідеї, вірування.
4. Найважливіше завдання кожного – здатність знайти себе, зберегти «власне обличчя» і за будь-яких обставин залишатися собою.

Отже, в процесі експериментального навчання ми намагалися проектувати й реалізувати такі види навчальної діяльності учнів, які сприяли формуванню в них толерантності як найважливішої цінності особистості.

Проаналізувавши окремі аспекти оновлення змісту і методики уроків читання в початковій школі в контексті реалізації ідей толерантного виховання, відзначаємо, що в нових підручниках і посібниках для позакласного читання вміщено чимало текстів із потенціалом виховання цієї якості особистості. Читаючи їх, учні мають можливість осмислити й оцінити події, вчинки персонажів; відчутти стан іншої людини, здійснити моральний вибір.

Аналіз змісту творів дозволив виділити такі напрями:

1) оповідання, у яких розкривається милосердне ставлення до дітей, що мають фізичні вади («Горбатенька дівчинка», «Як Сергійко навчився жаліти»);

2) оповідання і казки, у яких утверджується необхідність пошанування різноманітності, поваги до проявів інакшості («Що краще?», «Соловей і Жук», «Хризантема і Цибулина», «Вороненя і соловей», «Найгарніша мама»);

3) оповідання про екологічну відповідальність людини («Соромно перед соловейком», «Дивний мисливець», «Дуб на дорозі»);

4) оповідання і казки, які утверджують цінність кожного обдарування («Найкраща лінійка», «Співуча пір'їнка», «Чотири аркуші золотого паперу») (Савченко, 2013).

Опрацювання цих творів відбувається на уроках-діалогах, уроках-роздумах, уроках з елементами інсценізації, що дозволяє створити атмосферу активного обміну думками, актуалізувати життєвий і читацький досвід дітей. Така методика сприяє рефлексивному аналізу відображеної ситуації, стимулює самооцінку учнями свого ставлення до людей, які мають іншу національність, розмовляють іншою мовою, відрізняються кольором шкіри, волосся, мають велику вагу чи дуже маленькі на зріст. У процесі читання і всебічного обговорення учнями таких творів поступово у колективній співпраці складається формула толерантної поведінки: «Я + Інші Я = мир, співпраця, милосердя».

Важливим аспектом толерантного виховання є відповідальне ставлення дітей до навколишнього світу. Як відомо, все більшої гостроти набуває проблема екологічної безпеки і виживання людства. Змалку діти мають усвідомити особисту відповідальність за збереження природи доквілля, тому аспект виховання екологічної толерантності знайшов широке відображення у різних темах уроків читання: «Добридень тобі, Україно моя!», «Цікава книга природи», «Як не любить цей край!», «Сторінки для допитливих» та ін. У цих темах вміщено художні твори Василя Сухомлинського: «Соловей і Жук», «Соромно перед соловейком», «Камінь», «Хризантема і цибулина», «Пелюстка і квітка». У змісті оповідань, казок доступно і образно відображено взаємозв'язок людини зі світом природи через реальні і казкові сюжети. У кожному тексті сховане своє філософське зернятко: вічність життя, різноманітність природи як вияву краси і доцільності, відповідальність людини, неминучість кари за лихе ставлення до природи. Усвідомлення дітьми змісту цих невеликих оповідань, у яких відображено зрозумілу їм життєву ситуацію, позитивно впливає на виховання відповідального ставлення до природи, що є виявом екологічної толерантності.

Висновки. Отже, толерантність є важливим компонентом життєвої позиції зрілої та психічно здорової особистості, яка має свої цінності і інтереси і готової, якщо буде потрібно, їх захищати, але одночасно з повагою відноситься до позицій і цінностей інших людей. Оновлений зміст уроків читання в початковій школі дозволяє стверджувати, що учні прилучаються до важливих морально-етичних цінностей, культури людських взаємин: формують уявлення про те, що таке доброта, дружба, співпереживання, доброзичливість, любов до природи, відповідальність за свої вчинки; вчаться з повагою ставитися до батьків, старших людей, традицій українського народу та інших народів. У подальшому проаналізуємо зміст підручників й посібників для початкової школи з інших освітніх галузей під кутом зору досліджуваної проблеми, а саме їх виховний потенціал для формування толерантності в молодших школярів.

Література

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. Київ : Педагогічна думка, 2011. 301 с.

Пономарьова Г. Ф., Петриченко Л. О., Андреев М. В. Формування толерантності вчителя у навчально-виховному процесі освітнього закладу : монографія. Харків : Компанія СМІТ, 2011. 248 с.

Савченко О. Я. Літературне читання. Підручник для 2 класу. Київ : Вид. дім «Освіта», 2012. 160 с.

Савченко О. Я. Я люблю читати. Навчальний посібник для учнів 2 класу. Київ : Вид. дім «Освіта», 2012. 160 с.

Савченко О. Я. Літературне читання: Підручник для 3 класу. Київ : Вид. дім «Освіта», 2013. 192 с.

Савченко О. Я. Я люблю читати. Навчальний посібник для учнів 3 класу. Київ : Вид. дім «Освіта», 2014. 160 с.

Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Харків : Вид-во «Акта», 2012. 537 с.

Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія. Київ: Педагогічна думка, 2014. 346 с.

References

Nacionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine] (2011). Kyiv : Pedagogichna dumka. 301 s. [in Ukrainian].

Ponomariova, G. F., Petrychenko, L. O., Andreyev, M. V. (2011). *Formuvannya tolerantnosti vchytelya u navchalno-vyhovnomu procesi osvithnoho zakladu* [Formation of teacher tolerance in the educational process of an educational institution]: monografiya. Harkiv : Kompaniya SMIT. 248 s. [in Ukrainian].

Savchenko, O. Ya. (2012). *Literaturne chytannya. Pidruchnyk dlya 2 klasu* [Literary reading. Textbook for 2nd grade]. Kyiv : Vyd. dim «Osvita». 160 s. [in Ukrainian].

Savchenko, O. Ya. (2012). *Ya lyublyu chytaty. Navchalnyj posibnyk dlya uchniv 2 klasu* [I like reading. Textbook for 2nd grade students]. Kyiv : Vyd. dim «Osvita». 160 s. [in Ukrainian].

Savchenko, O. Ya. (2013). *Literaturne chytannya: Pidruchnyk dlya 3 klasu* [Literary reading: Textbook for 3rd grade]. Kyiv : Vyd. dim «Osvita». 192 s. [in Ukrainian].

Savchenko, O. Ya. (2014). *Ya lyublyu chytaty. Navchalnyj posibnyk dlya uchniv 3 klasu* [I like reading. Textbook for 3rd grade students]. Kyiv : Vyd. dim «Osvita». 160 s. [in Ukrainian].

Suhomlynskyj, V. O. (2012). *Serce viddayu dityam* [I give my heart to children]. Harkiv : Vyd-vo «Akt». 537 s. [in Ukrainian].

Formuvannya predmetnyh kompetentnostej v uchniv pochatkovoyi shkoly [Formation of subject competencies in primary school students] (2014) : monografiya. Kyiv : Pedagogichna dumka. 346 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті наголошується на тому, що навколишній світ ставить свої вимоги щодо здатності молодшого школяра адаптуватися в ньому, до його толерантної готовності будувати конструктивні взаємини з оточенням. На уроках читання, метою яких є з-поміж іншого і формування ціннісного ставлення здобувачів початкової освіти, вони вчать вибрати індивідуальний спосіб самопрезентації, поведінки й спілкування. Завдання педагога – вчити спостерігати життя, помічати людську доброту, жертвовність, мужність, а також безсердечність, жорстокість, байдужість. Звідси й ознаки толерантної особистості, такі, як терпіння, поблажливість, терпимість до відмінностей, доброзичливість, уміння вислухати інших, не засуджувати інших, стати на їхню позицію, здатність до співпереживання, гуманізм.

Оновлений зміст літературного матеріалу, який різнобічно охоплює сферу інтересів молодших школярів, його емоційність, новизна, художнє оформлення, цікаві форми і методи роботи з текстами творів і дитячими книжками з наданням переваги проблемним, творчим завданням мають перекопати учнів у тому, що художня література – це особливий вид мистецтва, а читання – особливий, унікальний засіб задоволення пізнавальних інтересів, пізнання світу і самопізнання, який не можуть замінити ніякі інші засоби масової культури.

У процесі експериментального навчання ми намагалися проектувати й реалізувати такі види навчальної діяльності учнів, які сприяли формуванню в них толерантності як найважливішої цінності особистості.

Проаналізувавши окремі аспекти оновлення змісту і методики уроків читання в початковій школі в контексті реалізації ідей толерантного виховання, відзначаємо, що в нових підручниках і посібниках для позакласного читання вміщено чимало текстів із потенціалом виховання цієї якості особистості. Читаючи їх, учні мають можливість осмислити й оцінити події, вчинки персонажів; відчутти стан іншої людини, здійснити моральний вибір.

Ключові слова: *формування толерантності в молодших школярів, уроки читання, виховний потенціал уроків читання, формування особистості молодших школярів.*